

Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi

*Institute of Public Administration
Journal of Social Sciences*

Cilt 2, Sayı 3, Kış/Aralık 2022

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE BİR KALINTI SÖZCÜK: İMİR

A Fossil Word in Turkey Turkish: İmir

Araştırma Makalesi • Research Article

Öğr. Gör. Muhammed KARASU
Kastamonu Üniversitesi TÖMER
mkarasu@kastamonu.edu.tr

0000 0002 8671 9088

Geliş Tarihi/Received: 21.10.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 19.11.2022

Atf/Citation

Karasu, M. (2022). Türkiye Türkçesinde Bir Kalıntı Sözcük: İmir.
Kamu Yönetimi Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi. (3), 101-116.

Kamu Yönetimi Enstitüsü
Türkiye Kamu Çalışanları Kalkınma ve Dayanışma Vakfı kuruluşudur

Öz

Bu çalışmada Türkiye Türkçesi ağızlarında belirlenen *imirin iti*, *imirin iti gibi titremek* ve *emirin iti gibi sürünmek* deyimlerinde geçen *imir* sözcüğü incelenmiştir. Deyimler mecaz anlam kazanmış, kalıplaşmış sözcük öbekleridir. Kalıplaşmış yapıları nedeniyle deyimler ne ses ve biçim ne de anlam değişikliklerine kolay kolay izin vermeyen sözcüklerdir. Bu özelliğiyle deyimlerin eskicil öğeleri taşıma görevleri öne çıkmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın amacı, kapsamı ve yöntemi açıklanmış; ilgili çalışmalar üzerine bilgi verilmiştir. “Eskicil ve Kalıntı Kavramları” adlı bölümde *eskicil* ve *kalıntı* kavramları irdelenmiştir. *Eskicil* kavramına yer veren çalışmalar taranarak sözcüğün terim anlamı açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. *Kalıntı* kavramı ise Türkiye’deki Türklük bilimi araştırmalarında yeni yeni tanınan ve kullanılan bir terimdir. Bu kavram açıklanarak çalışmadaki kullanım alanı belirlenmiştir. “Eskicil Bir Sözcük: İmir” adlı bölümde *imir* sözcüğünün geçtiği deyimler, bu sözcüğün türevleri tarihî Türk lehçelerindeki biçim ve anlam değişimleri art zamanlı yöntemle ele alınmıştır. Sonuç bölümünde, *imir* sözcüğüyle ilgili görüşler ortaya konulmuştur.

Anahtar sözcükler: imir, kalıntı sözcük, fosil sözcük, eskicil öge, deyim.

Abstract

In this study, the word *imir*, which is used in the idioms *imir iti*, *imir iti gibi titremek* and *emirin iti gibi sürünmek*, determined in Turkey Turkish dialects, has been examined. Idioms are stereotyped phrases that have gained a figurative meaning. Because of their stereotyped structures, idioms are words that do not easily allow changes in sound and form, or meaning. With this feature, the tasks of carrying the archaic elements of idioms come to the fore. In the introduction, the aim, scope and method of the study are explained; information on related studies is given. In the installation titled “Archaic and Relic Concepts” the concepts of antiquity and relic are examined. The term meaning of the word has been tried to be clarified by scanning the studies that include the concept of archaic. The concept of relic is a newly recognized and used term in Turkology studies in Turkey. This concept was explained and its usage area in this study was determined. In the

section titled “An Archaic Word: İmir”, idioms in which the word imir is used, its derivatives, changes in form and meaning in historical Turkic dialects are discussed with the diachronic method. In the conclusion part, opinions about the word imir have been put forward.

Key words: imir, relic word, fossil word, archaic element, idiom.

Giriş

Bir dilin varlığı onun işlenmesine ve gelişmesine bağlıdır. Dil işlendikçe gelişir, geliştikçe işlenir. Dildeki işleklik ve gelişim dil ögelerinde çeşitli olaylara neden olur. Kimi zaman dil ögeleri ölür yerine yenileri gelir, kimi zaman dil ögelerinin işlevi artar ya da azalır. Dilde bir ögenin yaşaması ya biçim değişimiyle ya da anlam değişimiyle olabilir. Birtakım ögeler bu değişimlerden yalnızca birini yaşarken birtakım ögeler iki değişimi de yaşamaktadır. Değişmeden kalan ögeler dil varlığı içinde oldukça az sayıdadır.

Dil biliminin inceleme alanı, temelde, değişime uğrayan yapılardır. Ancak değişim geçirmemiş yapılar da dil biliminin inceleme alanına girmektedir. Bu tür yapılar ilginç veriler sunarak dilin gelişimini ve değişimini başka gözden görme olanağı sağlamaktadır. Bu bağlamda deyimler ve atasözleri gibi sözcük öbekleri donmuş yapılarıyla ortaya çıktığı çağdan günümüze biçim ve anlam yönünden değişmemiş ya da çok az değişmiş ögelerin taşıyıcılığını üstlenmektedirler. Bu çalışmada eskicil öge taşıyıcısı olarak deyimlerin üstlendikleri görev, *imir* sözcüğüyle kurulmuş birkaç deyim örneğinde incelenmiştir.

Çalışmanın ana konusunu *imir* sözcüğü oluşturmaktadır. Bu sözcüğün barındırdığı anlam; tarihî Türk lehçelerindeki durum göz önüne alınarak incelenmiştir. Çalışmanın amacı *imir* sözcüğüyle kurulmuş deyimlere ve *imir*

sözcüğüne yeni bir anlam önerisi sunmaktır. Öncelikle *eskicil* ve *kalıntı* kavramları üzerinde durulmuştur. Ardından *imir* sözcüğüyle kurulmuş deyimlere yer verilmiş, bu deyimlerle ilgili görüşler değerlendirilmiş, *imir* sözcüğünün tarihî Türk lehçelerindeki durumu ele alınmıştır. Değerlendirmeler ve öneriler Sonuç bölümünde paylaşılmıştır.

Çalışmada kullanılan sözlükler büyük harflerle kısaltılarak gösterilmiştir. Bu kaynaklar Kısaltmalar başlığı altında alfabetik sırayla yer almaktadır. Taranan biçim birimleri bilgisayar ortamının el verdiği ölçüde kaynaklardaki özgün durumuyla sunulmuştur.

Çalışmanın kavram alanını belirlemek ve konu üzerine ön bilgi sağlamak amacıyla eskicilik ve kalıntılıkla ilgili çalışmalar incelenmiştir. Son yıllarda Türklük bilimi araştırmacılarının *eskicil* ve *kalıntı* ögeleri irdeleyen çalışmaları artmakla birlikte bunlar çoğunlukla tez, makale ve bildiri düzeyindedir. Burada yalnızca *eskicil* ve *kalıntı* ögelere adanmış kitap düzeyindeki çalışmalar kısaca tanıtılmıştır.

Eskicilikle ilgili Türkiye’de kitap düzeyinde yayımlanan ilk bağımsız çalışma İbrahim Taş’ın yayınladığı *Süheyl ü Nev-bahâr’da Eskicil Öğeler*’dir.¹ Eski Anadolu Türkçesine tarihlenen *Süheyl ü Nev-bahâr*’daki dil yapıları artzamanlı yöntemle karşılaştırılarak incelenmiştir. Çalışma; *Süheyl ü Nev-bahâr*’la ilgili bilgilerin yer aldığı “Birkaç Söz”, çalışmanın yönteminin anlatıldığı “Çalışma Üzerine”, incelemenin yapıldığı “Süheyl ü Nev-bahâr’da Eskicil Öğeler”, incelemeye konu olan ögelerin “Dizinler”inden oluşmaktadır (Taş, 2009).

¹ Taş, İ. (2009). *Süheyl ü Nev-bahâr’da Eskicil Öğeler*. Konya: Palet Yayınları.

Emek Üşenmez'in hazırladığı *Eski Anadolu Türkçesinde Arkaik (Eski) Öğeler*² adlı çalışma, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın Giriş bölümünde Eski Anadolu Türkçesinin Türk dili tarihindeki yeri ve önemi üzerine bilgi verilmiştir. Birinci bölümde semantik ve arkaik gibi dil bilgisi terimleri açıklandıktan sonra Eski Anadolu Türkçesindeki eskicilik ve karışık dilli eserler sorunu irdelenmiştir. İkinci bölümde incelenen eserlerin künyeleri ve bunlar üzerine kısa bilgiler verilmiştir.

Kalıntı sözcüklerle ilgili Türkiye'deki ilk çalışma olan Türkçede Fossil Kelimeler³ Gülcan Çolak tarafından hazırlanmıştır. İki bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümü "Kuramsal Çerçeve" diye adlandırılmıştır. Birinci bölümde kalıplaşmış söz birliklerindeki kalıntı sözlerle ilgili bilgiler verilmiştir. Kalıntı ve eskicil kavramları ele alınmıştır. İkinci bölüm "Türkçede Fossil Kelimeler Araştırması" adını taşımaktadır. Bu bölümde çalışmanın amaç, varsayımlar ve yöntemi açıklanmış, ölçünlü Türkiye Türkçesindeki kalıp sözlerde belirlenen kalıntı sözcükler incelenmiştir.

1. Eskicil ve Kalıntı (Fossil) Kavramları

Eskicil sözcüğü "eski, yeni olmayan" ön adıyla +CII addan ad yapma ekiyle türemiş bir sözcüktür. Arkaik, arkaik öge, arkaik unsur, eskicil öge, eskicil unsur, eskilik, eski biçim, eski biçim, kavramlarıyla birlikte İngilizce *archaic*, Almanca *archaisch*, Fransızca *archaïque*, Rusça *arkhaiçny* sözcüklerinin karşılığı olarak "eski olan, eski çağa ait" anlamında kullanılmaktadır.

² Üşenmez, E. (2014). *Eski Anadolu Türkçesinde Arkaik (Eski) Öğeler*. İstanbul: Akademik Kitaplar.

³ Çolak, G. (2017). *Türkçede Fossil Kelimeler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

TDK Türkçe Sözlük'te arkaik sözcüğü “2. Arkaizmle ilgili, eskimiş (söz veya eser)” anlamında yer almaktadır (Türkçe Sözlük, 2005: 121). *Öz Türkçe Sözlük*'te eskilik sözcüğü “2. Kullanıldığı çağdan daha önceki çağa ya da çağlara ilişkin bir biçim, yazı, bir sözcük vb.’nin ayırıcı özelliği, aşınılık” anlamında yer almaktadır (Püsküllüoğlu, 2004: 216). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nde eskil biçim “Kullanımdan düşmüş, dilsel çevrimden çıkmış bulunan sözlüksel birim, sözdizimsel olgu vb.” anlamında yer almaktadır. (Vardar, 2002: 9). *Gramer Terimleri Sözlüğü*'nde eskilik sözcüğü “Eskiden kalma; yazı ve konuşma dilinde artık kullanılıştan düşmüş olan, dilin daha eski ve tarihî devirlerine ait kelime, deyim ve şekiller: *adaklı* “sözlü”, *ağu* “ağı, zehir”, *demirî* “demir rengi”, *patlıcanî* “patlıcan rengi”, *portakalî* “portakal rengi”, *gendüzi* “kendisi”, *gözü* “ayna”, *ıldız* “yıldız”, *ogrı* “hırsız”, *urmak* “vurmak”, *sayrı* “hasta”, *akıl kulağına okumak* “aklına getirmek, hatırına düşürmek” vb. Ayrıca bk. **eski kelime.**” anlamında yer almaktadır (Korkmaz, 2007: 85).

Eskicil kavramıyla ilgili sözlüklerde biçim yönünden birliktelik bulunmasa da anlam yönünden birlikteliğin bulunduğu ayrımına varılmaktadır. Ancak bir dil yapısının eskicil olup olmadığını anlamayı sağlayacak bir bilgiyle karşılaşılmamıştır. Eskicilik ölçütleriyle ilgili *Türk Dilinde Birincil Uzun Ünlüler* (Tekin, 1995: 79-80) ile *Türk Dilleri -Giriş-* (Tekin vd., 2003: 63-65) adlı çalışmalarda, Halaç Türkçesi özelinde, eskicilik ölçütlerine yer verilmiştir. Bu çalışmalar “Çağataycadaki Eskicil Ögeler Üzerine” (Ölmez, 2003: 137-138) adlı çalışmada yine ele alınmıştır. Ancak bu çalışmalardaki değerlendirmeler tek bir Türk lehçesi üzerine yoğunlaştığı için eskiciliğin genel ölçütlerini yansıtmamaktadır. “Arkaik-Periferik Kavramı ve Bu Kavramın Tarihî Batı Rumeli Türkçesi Ağzlarının

Tespitindeki Önemi” adlı çalışmada eskicilikle ilgili şu yorumlara yer verilmiştir:

“Arkaik (eskicil) unsurlar meselesinde şu gerçek gözden uzak tutulmamalı ve akıldan çıkarılmamalıdır: “Eski şekli devam ettirmek, korumak” başka bir şeydir, “eskicil (arkaik) özellik olarak yaşamak” başka bir şeydir. Yazı dilleri, bunların lehçeleri ve onların ağızları zaten dillerinin eski şekillerini büyük ölçüde devam ettirirler. Yani dillerdeki birçok unsur zaten eski şekillerdir. Eski şeklin devam etmesi nasıl bir doğal süreçse, belirli şartlarda eski şeklin değişmesi de aynı derecede normaldir. Bazen eski özelliklerinden birini bir yazı dili veya diyalekti muhafaza eder, bazen başka bir yazı dili veya diyalekti devam ettirir.

Arkaik unsurdan bahsedilmesi için muhakkak bir karşılaştırma yapılması gerekir. Bu karşılaştırma ya eşzamanlı olarak o dönemdeki bir başka diyalekt ile ya da artzamanlı olarak söz konusu diyalektin eski dönemi ile yapılabilir.” (Gülsevin, 2015:3).

“Yukarıda, aynı dönemdeki farklı yazı dilleri, lehçeleri veya ağızları eşzamanlı karşılaştırıldığında arkaik unsurlardan bahsedilebileceğine örnekler verildi. Peki sadece tek bir dil (veya lehçe ya da ağız) söz konusu olduğunda, eşzamanlı karşılaştırma yapılmadan arkaizm söz konusu olabilir mi? Yukarıdaki açıklamalar gözden uzak tutulmayarak şöyle bir yaklaşımda daha bulunulabilir:

Tek bir dil (veya lehçe ya da ağız) söz konusu olduğunda da arkaizmler olabilir. Burada, o diyalekt eşzamanlı olarak başka diyalektlerle karşılaştırılmaz; artzamanlı olarak kendisinin eski şekliyle karşılaştırılabilir.” (Gülsevin, 2015: 4).

G. Gülsevin'in eskicil ögeleri belirlemedeki önerisi; ayrı lehçe ya da ağızlarda eş zamanlı karşılaştırma, bir lehçe ya da ağızlarda art zamanlı karşılaştırma yapılmasıdır. Gülsevin'in çalışmasında verdiği örnekler ses ve biçim düzeyindeki yapılar içindir. Yazar; sözcük ve sözcük öbekleri düzeyindeki yapılar için örnek vermemiş, değerlendirmede bulunmamıştır.

Sözcük ve sözcük öbeklerinin eskicilik ölçütüyle ilgili doğrudan bir çalışma bulunmazken *Türkçede Fossil Kelimeler* adlı çalışmada G. Çolak sözcük öbeklerindeki eskicil yapıları fosil (kalıntı) kavramıyla karşılamıştır: "... bir zamanlar kullanılmış olup da günümüzde artık bilinmeyen, çeşitli sebeplerle artık kullanılmayan, bazıları kelime gruplarına sıkıştıkları için varlıklarını devam ettirebilen eski sözlükbirimler" (Çolak, 2017: 13). Atasözleri, deyimler gibi kalıp sözlerde varlığını sürdüren kalıntı sözcükler için Çolak "... -anlamları bilinmese de- içinde geçtikleri kalıplaşmış söz birliklerinin anlaşılıp kullanılmasında iletişimde hiçbir aksaklık ve belirsizliğe yol açmadıkları, bir dolgu malzemesi gibi işlev taşıdıkları"nı vurgulamaktadır (2017: 20). Kalıntı sözcüklerin en önemli özelliği, dilin geçmiş dönemlerinde bağımsız olarak kullanılmasına karşın günümüzde söz kalıplarının içinde donakalmalarıdır. Kalıntı sözcükler eskicil özellikler gösterebilir ancak Eski Türkçedeki biçimleriyle var olmalarına gerek yoktur (Çolak, 2017: 19). Gülsevin (2015) ve Çolak (2017)'in çalışmalarından hareketle eskicil ögeler için şunlar söylenebilir:

- a. Eski metinlerde tanıklanmak,
- b. Değişime direniş göstermek,
- c. Değişmeden kalabilmek.

2. Eskiçil Bir Sözcük: *İmir*

Türkiye Türkçesi ağızlarında *imirin iti* (Yund, 1979: 352) *imirin iti gibi titremek* (Aksoy, 1969: 335; Yund, 1979: 352; Üçer, 1998: 103), *emirin iti gibi sürünmek* (Tietze, 2002: 716b) gibi deyimlerde karşımıza çıkan *emir/imir* sözcüğü, tarihî metinlerde tanıklanan bir sözcüktür. Türkiye Türkçesinde bu sözcüğü anlamlandırma denemesi K. Yund'un çalışmasında görülmektedir. Yund çalışmasında "İmir, Türkçe kişi adıdır. Arapçanın gözde olduğu sürelerde bu söz (Emir)e çevrilip söylenmiştir." demektedir (1979: 352). A. Tietze ise TETL I'de, **emir I** maddesine F. C. Göktulga'dan alıntılıdığı "Emirin iti gibi sokaklarda sürün!" deyimini alarak "menşeyini bilmediğimiz bir tabir" ifadesini bırakmıştır (2002: 716b). DS 5'te **emir (I)** maddesinde "gökkuşağı" [emirbenim, emirdastarı] anlamında bir sözcük bulunmaktadır (5: 1993, 1736).

İmir sözcüğü tarihî Türk lehçelerinde *emir/imir*, *iñir*, *imiz*, *ınrık* biçimlerinde ortaya çıkmaktadır. Bu biçimlerden *iñir*, *ınrık* biçimleri "tan, alaca karanlık, zifirî karanlık" anlamlarıyla karşılanırken (Gabain 2003, Caferoğlu 2011, Atalay 2006, Dankoff vd. 1982, Ercilasun vd. 2014, İzbudak 1936); *emir/imir*, *imiz* "kırağı, sis, buhar" anlamlarıyla karşılanmaktadır (Atalay 2006, Dankoff vd. 1982, Ercilasun vd. 2014, Buḥārī 1298, Heyet 2021).

Birinci öbektteki sözcükler; ETG'de **iñir** biçiminde "alaca karanlık" anlamıyla (Gabain, 2003: 275), EUTS'de **ingir** biçiminde "tan, şafak, fecir, alaca karanlık" anlamıyla (Caferoğlu, 2011: 95), MK I'de **ingir** biçiminde "aydınlıkla karanlığın birbirine karışması" anlamıyla (Atalay, 2006: 94), CTD I'de **iñir** biçiminde "Twilight, the mixture of light and darkness" (alaca karanlık, aydınlıkla karanlığın karışımı) anlamıyla (Dankoff vd., 1982: 126),

DLT’de **inir** biçiminde “alaca karanlık. Aydınlıkla karanlığın karışımı” anlamıyla (Ercilasun vd., 2014: 45) ve İH’de **inrık** biçiminde “zifirî karanlık” anlamıyla (İzbudak, 1936: 24) yer almaktadır.

İkinci öbekteki sözcükler; MK I’de **emir** biçiminde “kırağı, sis” anlamıyla (Atalay, 2006: 54), CTD I’de **imir** biçiminde “gloom, mist” anlamıyla (Dankoff vd., 1982: 100), DLT’de **emir** biçiminde “kırağı, sis” anlamıyla (Ercilasun vd., 2014: 26), LÇO’da **imiz** biçiminde “sis, duman, buhar” anlamıyla (Buḥārī, 1298: 62a), Senglah’da **imiz** biçiminde⁴ “yerden yükselen ve havayı kaplayan buhar” anlamıyla (Heyet, 2021: 810) yer almaktadır.

İmir ile türevlerinin çağdaş biçimleri üzerine köken bilimi sözlüklerinde yeterince veri bulunmaktadır. Bu nedenle çalışma konusunun dışına çıkmamak için çağdaş Türk lehçelerindeki biçimlerin yinelenmesine gerek duyulmamıştır. VEWT’de Eski Uygur Türkçesi kökenli **inir** maddesinde Orta Türkçe *inir* ve *imir* sözcükleri birleştirilerek “dämmerung” (alaca karanlık) anlamı verilmiştir. Sonra çağdaş lehçelerdeki biçimler gösterilerek “abend” (akşam), “sumerki” (alaca karanlık), “veçer” (akşam), “veçernyaya” (akşam) anlamları belirtilmiştir (Räsänen, 1969: 172b). EDPT’de **imir** maddesinde “gloom, dusk” (sis, alaca karanlık) anlamı verilerek *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’teki *emir/imir* ve *inir*→*imir* sözcükleri birleştirilmiştir (Clauson, 1972: 162b). Yine **inir** maddesinde “dusk” (alaca karanlık) anlamıyla *imir* sözcüğü de karşılanmıştır (Clauson, 1972: 188b). ESTYA 1’de **INGIR** maddesinde “sumerki” (alaca karanlık), “veçer” (akşam), “predrassvetniye” (güneş doğmadan önce), “marevo” (sis) anlamları

⁴ Senglah’ın Britanya Müzesi Nüshası’nda *imiz* sözcüğü *imir* olarak geçmektedir (Clauson, 1960: 44).

çağdaş Türk lehçeleriyle ilişkilendirilerek anlamlandırılmıştır (Sevortyan, 1974: 354-356). TKBS I’de **imir** maddesinde “soy adı” anlamı verilmiş, Orta Türkçeye gönderme yapılarak “aydınlıkla karanlığın birbirine karışması” anlamı belirtilmiştir (Gülensoy, 2007: 433b). Ayrıca EDAL’de Tunguzca kökenli **ina** ana maddesinde “dawn, dusk” (tan, alaca karanlık) anlamı verildikten sonra, Ön Türkçe ***iñir** alt maddesindeki “dusk” (alaca karanlık) anlamıyla karşılanmıştır. Daha sonra çağdaş Türk lehçelerindeki biçimler gösterilmiştir (Starostin vd., 2003: 586-587).

Yukarıdaki bilgilere göre *imir* sözcüğü biçim ve anlam bakımından iki öbekte toplanabilir. *Emir/imir* ile *imiz* biçimi “sis, duman, kırağı” anlamıyla birinci öbekte; *ınrık* ile *iñir* biçimi “alaca karanlık, tan, akşam” anlamıyla ikinci öbekte yer alır. Burada şu önemli noktaya da değinmek gerekir. DLT’de **iñir** maddesinde “(alaca karanlığa) Oğuzlar **emir** derler” açıklaması yapılmıştır (Ercilasun vd., 2014: 45). MK I ve CTD I’de ise *iñir* sözcüğünün Oğuz lehçesindeki biçimi *imir* olarak gösterilmiştir (2006: 94, 1982: 126). Demek ki Oğuzlar *emir/imir* sözcüğünü iki anlamda kullanmakta ya da *emir/imir* biçiminde iki sözcük bulunmaktadır. *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’te, Oğuzlar *emir* sözcüğünü “sis, kırağı” anlamıyla; yine *emir/imir* sözcüğünü “alaca karanlık” anlamıyla kullanmaktadırlar. *İñir* sözcüğü -ñ- > -m- değişimiyle *imir* biçimine gelmiş olabilir. Nitekim Eski Türkçeden Oğuz Türkçesine bu türde değişimler için örnek bulunmaktadır: toñuz >> domuz, köñlek >> gömlek, çenkir- > çemkir-...

Türkiye Türkçesi ağızlarındaki *emir/imir* sözcüğü *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’teki *emir/imir* sözcüğüyle benzerdir. Ancak Türkiye Türkçesindeki anlamlar *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’teki ile örtüşmemektedir. İH’deki *ınrık* sözcüğünün benzer biçimleri ise **iğirik** (DS 7, 1993: 2510) ve **inirik** (DS 7,

1993: 2543) maddelerinden **irlik** maddesine gönderilerek “sahur yemeği” olarak anlamlandırılmıştır (DS 7, 1993: 2553). Bu anlam İH’deki anlamı çağrıştırmaktadır. İH’nin Memluk-Kıpçak eseri olduğu göz önüne alındığında Türkçedeki *iğirik* ve *inirik* biçimlerinin Kıpçak ağızlarından kalma, Anadolu’da Orta Türkçe döneminden beri var olduğu düşünülebilir ya da tarihî metinlerde *ijir* olarak geçen sözcüğün Oğuz ağızlarından etkilenme sonucu *ınırık*’a dönüştüğü yorumu da yapılabilir.

Sonuç

Türkiye Türkçesi ağızlarında kaynaşmış yapılar içinde yaşayan *imir* sözcüğüyle ilgili değerlendirmelerden şu sonuçlar çıkarılabilir:

1. *İmir* sözcüğünün geçmişte bağımsız kullanımı bulunmasına karşın günümüzde deyimlerle birlikte varlığını sürdürdüğü için *eskicil* özellik gösteren bir *kalıntı* sözcüktür.

2. *İmir* sözcüğünün yer aldığı deyimlerde aşağılama (imirin iti, emirin iti gibi sürün) ve üşüme (imirin iti gibi titremek) anlamları öne çıkmaktadır. Bu anlamlar *imir* sözcüğüne olumsuzluk yüklemektedir. Yeryüzünün sıcaklığını yitirdiği güneşin doğuş ve batış zamanlarındaki soğukluk düşünüldüğünde *imir* sözcüğünün üşüme duygusunu çağrıştırdığı “kırağı” ve “alaca karanlık” anlamları *imirin iti gibi titremek* deyimine uygun düşmektedir.

3. Yukarıdaki sonuca bağlı olarak “kırağı, sis” anlamını veren *emir/imir* sözcüğü ile “alaca karanlık” anlamını veren *ijir* sözcüğünün *imir* biçiminde birleştiğini söylemek olası görünmektedir. Bu birleşim *emir/imir* > *imir* ve *ijir* > *imir* değişimleri sonucu ortaya çıkmış olmalıdır.

4. Türkiye Türkçesi ağızlarındaki *iğirik* ve *inirik* sözcüklerinin İH’deki *ınırık* sözcüğüyle biçim benzerliği Anadolu’daki Kıpçak etkisi ya da

Memluk-Kıpçak Türkçesindeki Oğuz etkisi olarak açıklanabilir. Bu bağlamda tarihî metinlerdeki *emir/imir* ve *işir* sözcükleri iki koldan Türkiye Türkçesinde yaşamaktadır. Birinci kol *emir/imir* ve *işir* sözcüklerinin *imir* biçiminde birleşip deyimlerde yaşadığı kol, ikinci kol **işir > ınrıķ* sözcüğünün *işirik* ve *inirik* biçimlerine gelişerek “sahur yemeği” anlamında yaşadığı kol.

5. Yund’un Türk atasözlerindeki kişi adlarını sınıflandırma denemesi “Türk Atasözlerinde Kişi Adları” adlı çalışmasında yer alan *imir* sözcüğünün kişi adı olmadığı sonucu çıkmaktadır.

Kısaltmalar

- CTD I: Maḥmūd al-Kāşyarī Conpendium of The Turkic Dialects Part I, 1982.
- DLT: Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti’t-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin, 2014.
- DS 5: Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü V (E-F), 1993.
- DS 7: Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü VII (H-İ), 1993.
- EDAL: An Etymological Dictionary of Altaic Languages, 2003.
- EDPT: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, 1972.
- ETG: Eski Türkçenin Grameri, 2003.
- EUTS: Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, 2011.
- İH: El-İdrâk Haşiyesi, 1936.
- LÇO: Luğat-ı Çağatayî ve Türkî-yi ’Oşmânî, 1298.
- MK I: Kâşgarlı Mahmud Divanü Lûgat-it-Türk (Çeviri) Cilt I, 2006.

- Senglah: Mirzā Mehdī Ḥan Esterābādī Senglah Mebāniyü'l-Lûgat ve Kitābü'l-Elif (1v.-119r.), 2021.
- TETL I: Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı Birinci Cilt (A-E), 2002.
- TKBS I: Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I (A-N), 2007.
- VEWT: Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen, 1969.
- ESTYA 1: Etimologiçeskiy Slovar Tyurkskikh Yazıkov, 1974.

Kaynakça

- Akalın, Ş. H. (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. (1969). *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler*. Ankara: TDK Yayınları.
- _____ (1993). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü V (E-F)*. Ankara: TDK Yayınları.
- _____ (1993). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü VII (H-İ)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Atalay, B. (2006). *Kâşgarlı Mahmud Divanü Lûgat-it-Türk (Çeviri), Cilt I*. Ankara: TDK Yayınları.
- Buḥārī, S. (1298). *Luġat-ı Çaġatayī ve Türkī-yi 'Oşmānī*. İstanbul: Mihrān Matbaası.
- Caferoğlu, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Clauson, Sir G. (1960). *Sanglax, A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammed Mahdi Xān, Facsimile Text with an Introduction and Indices*. London: Luzac and Company Ltd.

- _____ (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Clarendon Press.
- Çolak, G. (2017). *Türkçede Fosil Kelimeler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Dankoff, R. ve Kelly, J. (1982). *Maḥmūd al-Kāşgarī Conpendium of The Turkic Dialects, Part I*. USA: Harvard University Printing Office.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti 't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gabain, A. Von (2003). *Eski Türkçenin Grameri (çev. M. Akalın)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I (A-N)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gülsevin, G. (2015). Arkaik-Periferik Kavramı ve Bu Kavramın Tarihî Batı Rumeli Türkçesi Ağızlarının Tespitindeki Önemi, *The Journal of Academic Social Science Studies* 32(3), 1-12. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2771>.
- Heyet, M. R. (2021). *Mirzâ Mehdî Han Esterâbâdî Senglah Mebâniyü'l-Lügat ve Kitâbü'l-Elif (1v.-119r.)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- İzbudak, V. (1936). *El-İdrâk Haşiyesi*. İstanbul: Devlet Basımevi.
- Korkmaz, Z. (2007). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ölmez, M. (2003). Çağataycadaki Eskicil Öğeler Üzerine, *Mustafa Canpolat Armağanı*, 135-142.
- Püsküllüoğlu, A. (2004). *Öz Türkçe Sözlük*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türkisprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

- S. A. Starostin, A. V. Dybo, O. A. Mudrak (2003). *An Etymological Dictionary of Altaic Languages*. USA: Brill.
- Taş, İ. (2009). *Süheyl ü Nev-bahâr 'da Eskicil Öğeler*. Konya: Palet Yayınları.
- Tekin, T. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. İstanbul: Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Tekin, T. ve Ölmez, M. (2003). *Türk Dilleri -Giriş-*. İstanbul: Yıldız Dil ve Edebiyat 2.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı Birinci Cilt (A-E)*, İstanbul-Wien: Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Üçer, M. (1998). *Atalar Sözü Yerde Kalmaz Sivas 'ta Sözlü Gelenek*. İstanbul: Sivas'ta Halk Kültürü Araştırmaları 2.
- Üşenmez, E. (2014). *Eski Anadolu Türkçesinde Arkaik (Eski) Öğeler*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Vardar, B (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Yund, K. (1979). Türk Atasözlerinde Kişi Adları, *Türk Halkbilim Araştırmaları Yıllığı 1977*, 329-372.
- Севортян Э. В. (1974). *Этимологический Словарь Тюркских Языков, Том 1*. Москва: Издательство Наука.